

Türkçede Yakınanlamlılık ve Karşıtanlamlılık Olgularının Derlem Temelli İncelenmesi*

Ayşe Eda Gündoğdu

ORCID ID: 0000-0002-9074-7903

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Dilbilimi Bölümü, Konya
aedagundogdu@gmail.com

(Gönderilme tarihi 21 Mayıs 2018; kabul edilme tarihi 18 Aralık 2018)

ÖZ: Bu çalışmada, Türkçede aynı içlem kapsamında değerlendirilebilen soğuk/serin/ılık/sıcak ve yüksek/alçak/uzun/kısa sıfatlarının düzenlamsal ve değişmeceli anlamsal görünümleri arasındaki yakınanlamlılık-karşıtanlamlılık ilişkiselliğini derlem temelli ve karşılaştırmalı olarak ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu çerçevede inceleme konusu sözcüklerin gönderimsel alanı somuttan soyuta doğru ilerledikçe, diğer bir deyişle düzenlamsal görünümlerden değişmeceli anlam boyutuna doğru geçiş yapıldıkça, sözcüklerarası anlam ilişkisinin hangi koşullar altında sağlanabildiği ve ne tür bağlamsal durumlarda farklılaştığı araştırma sorusu olarak kabul edilmiştir. Çalışmada yöntem açısından betimsel tarama kullanılmış, elde edilen sonuçlar yüzde ve sıklık tabloları aracılığıyla yorumlanmıştır. Sonuç olarak, sıfatlar arasındaki yakınanlamlılık ve karşıtanlamlılık ilişkilerinin genel olarak düzenlamsal düzeyde kaldığını, anlam soyutlaştıkça söz konusu ilişkilerin kurulmasının güçleştiği gözlemlenmiştir.

Anahtar sözcükler: yakınanlamlılık, karşıtanlamlılık, sıfat, derlem

Corpus-Based Study of Near-Synonymy and Antonymy Facts in Turkish Language

ABSTRACT: The main purpose of this study is to reveal the near-synonymy and antonymy relationality between the denotative and figurative semantic aspects of such adjectives as cold / cool / warm / hot and high / low / long / short which can be evaluated in the same sense in Turkish language. In this framework, it has been revealed under which conditions the inter-lexical semantic relation can be achieved and in what kind of contextual situations this relation may differ as the referential meaning of the abovementioned adjectives progresses from concrete to abstract (i.e. from denotative aspects into figurative semantic dimension). In this study, the method of descriptive scanning has been used, and the results of the study have been interpreted through the percentage and frequency tables. In conclusion, it has been observed that the near-synonymy and antonymy aspects generally remain at the denotative level and the

* Bu çalışma "Sözcük Anlambilimi Açısından Türkçede Sıfatlar: Anlam Tercihi ve Söylem Ezgisi Görünümleri" adlı doktora tezinden üretilmiştir. Söz konusu çalışma TÜBİTAK-BİDEB 2211-Yurt İçi Lisansüstü Burs Programı tarafından desteklenmiştir.

establishment of abovementioned sense relations becomes more difficult as the meaning gets more abstract.

Key words: near-synonymy, antonymy, adjective, corpus

1 Giriş

Anlambilim alışmaları, bir dilin içerik boyutunun betimlenmesi sürecinde gerek kuramsal gerekse uygulamalı dilbilim açısından önemli bir rol oynamaktadır. Kuramsal alanda, var olan alanyazına modern ve bilimsel bakış açıları getirmek, uygulamalı alanda ise anadili ve yabancı dil ğretimi sürecinde dili, ölçünlü bir öğrenme nesnesine dönüştürmek bunların başında gelmektedir. Anlambilimin alt bir alanı olan szckanlambilim ise yukarıda sözü edilen konular bağlamında sözcüklerin zneliksel görünümlerinin ortaya konması ve sözcükler arası ilişkilerin belirlenmesi açısından araştırmacılara büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Aksan (2004) szckanlambilimin, sözcükleri geleneksel dil çalışmalarından çok farklı bir biçimde ele aldığını, onları dil dizgesi bütünlüğü içinde, bütünün birer parçası olarak incelediğini belirtirken dile ilişkin her bir göstergenin gerek yapısal, gerek yorumlayıcı, gerekse üretimsel anlambilimde birtakım anlam özellikleri taşıdığıın altını çizmektedir. Belirli bir dizge içerisindeki sözcüklerin daha özgül anlamlarına ulaşılması sürecinde szckanlambilim dizisel anlam ilişkilerinden sıklıkla yararlanılmaktadır.

Dizisel anlam ilişkileri, araştırma konusu sözcüğün yalnızca düzanlamsal gönderimini değil, daha geniş bir anlam alanını, diğer bir deyişle işlemini de ortaya koyma açısından büyük önem taşımaktadır. Söz konusu anlam bağıntıları, benzer dilbilgisel sınıflarda ortak birtakım anlamsal özellikleri karşılayan sözcükler arasındaki ilişkilerdir. Örneğin genel renk terimleri bütün yeleri ad ya da sıfat olan ve renk tayfının farklı bölümlerini yansıtmaya özellikleri kapsamında birbirleriyle dizisel bir ilişkiye sahiptir (Murphy, 2010). Dizisel ilişkiler alanyazında¹ *okanlamlılık* (polysemy), *eşadlılık* (homonymy), *eşanlamlılık* (synonymy), *yakınanlamlılık* (near-synonymy), *karşıtanlamlılık* (antonymy), *altanlamlılık* (hyponymy) alt başlıklarında incelenmektedir.

Dizisellik genellikle adlara ilişkin bir özellik olarak algılansa da diğer sözcük türlerinde de gözlemlenebilmektedir. Patrick (2006) sıfatları tanımlarken de ilem ilişkilerinden yararlanılabileceğini vurgular. Bu tip tanımlamalar genellikle karşıtanlamlılık ya da yakınanlamlılık ilişkileriyle sağlanabilmektedir:

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cruse (2000, 2006), Goldberg (2000), Saeed (2003), Murphy (2010).

- (1) a. Küçük: Büyük değil.
- b. Büyük: Boyut olarak fazla.
- c. Çok: Nicelik olarak fazla.
- d. Geniş: Uzam olarak fazla.

Örnek (1a)'da küçük sıfatı tanımlanırken büyük sıfatına gereksinim duyulmaktadır. Örnek (1b), (1c) ve (1d) ise fazla olma durumunun boyut, nicelik ve uzamsal anlamda farklı uzanımlarının olduğunu göstermektedir. Boyutsal fazlalık büyük, niceliksel fazlalık çok, uzamsal fazlalık geniş sıfatının içeriğini oluşturmaktadır. Bu üç sıfatın “normalden fazla olma” açısından belirli bir ortak işleme sahip olduğu görülmektedir.

Öte yandan dizisellik ilişkilerinin her zaman *mavi* ve *beyaz* gibi birbirine eşdeğer yapıları içerisinde barındırmadığı da belirtilmelidir. Altanlamlılık, bağdaşmazlık, karşıtlık, parça-bütün ilişkileri gibi sözcüklerarası ilişkilerin bütünü dizisel ilişkiler kapsamında değerlendirilebilir (Cruse, 2006). Örneğin *lavanta* sözcüğü *çiçek* sözcüğü ile altanlamlılık ilişkisi kurarken, *papatya* sözcüğü ile bağdaşmazlık ilişkisi kurmakta ya da *yaprak*, *sap* sözcükleriyle parça-bütün ilişkisi kurmaktadır. Anılan sözcüklerle olan ilişkileri *lavanta* sözcüğünün dizimsel ilişkilerinin bir bölümünü oluşturmaktadır.

1.1 Yakınanlamlılık

Aralarında yakınanlamlılık ilişkisi kurulabilen sözcükler, aynı çekirdek anlamı paylaşmasına rağmen tipik bağlamlarda aynı anlam özelliğini göstermeyen yapılardır (Cruse, 2006). Diğer bir deyişle yakınanlamlı bir sözcük çifti, aynı anlamsal alanı paylaşırken, her bağlamda aynı anlamsal gönderime sahip olamayabilmektedir. Murphy vd. (2010) yakınanlamlılık ilişkisindeki sözcüklerin doğruluk koşullarını ve tümcesel önermeyi etkilediğini, bu bağlamda birbirlerinin yerine kullanılma olanağına her zaman sahip olmadıklarını belirtmektedir. Bu açıdan alanyazında eşanlamlı olarak adlandırılan yapıların büyük çoğunluğunun aslında yakınanlamlılık ilişkisi kurduğu söylenebilir (Palmer, 2001; Saeed, 2003; Cruse, 2006; Murphy vd., 2010). Örneğin “güzel” ve “hoş” sözcükleri belirli bir anlamsal alanı paylaşmasına rağmen direkt olarak aynı içeriği karşılayamamaktadır. Ya da “kısa” ve “bodur” sözcükleri için de aynı durum geçerlidir. Bu tip sözcükler, birbirleri yerine kullanıldıklarına ya anlam içeriği değişmektedir ya da tümcenin duygusal değeri farklılaşmaktadır.

- (2) a. Kısa adam kapıdan girdi.
- b. Bodur adam kapıdan girdi.

Tümce (2a) ve (2b) incelendiğinde *kısa* ve *bodur* sözcüklerinin her ikisinde de normal insan boyunun altında olan bir boyutsal konumlandırma olmasına rağmen

anlambilimsel söylem ezgisi bağlamında *bodur* sıfatının, *kısa* sıfatına göre daha olumsuz bir atmosfer kurduğu gözlemlenmektedir.

Öte yandan Cruse (2000) yakınanlamlılığın bazı özel bağlamsal koşullarına da değinmektedir. Örneğın bazı cinsiyet ayrımlarında, dizgedeki adın kabul edilebilir sıfat seçimi koşulları düşünöldüğünde dizisel tercihlerin tamamı da yakınanlamlı sözcük gruplarına örnek olarak gösterilebilir. Türkçede *güzel* ve *yakışıklı* sözcükleri bu tip yakınanlamlılığa iyi bir örnektir. Her iki sözcük de “hoşa giden bir görünüme sahip olma” önermesel anlamını içerse de *güzel* sözcüğü kadınlar için *yakışıklı* sözcüğü ise erkekler için kullanılmaktadır. Bu açıdan iki sözcük kendi arasında özel bir yakınanlamlılık ilişkisine sahiptir.

1.2 Karşıtanlamlılık

Karşıtanlamlılık ilişkileri, sözcük anlambilimsel açıdan *bağdaşmazlığın* (incompatibility) bir türü olarak karşımıza çıkmaktadır (Saeed, 2003; Cruse 2006; Murphy, 2010). Aralarında karşıtanlamlılık ilişkisi kurulabilen sözcükler incelendiğinde, belirli bir noktada çift yönlü bir ayrım olduğu söylenebilir. Alanyazında karşıtlık ilişkisinin farklı alt başlıklarla ele alındığı görölmektedir. Genel eğilim karşıtlığın, *basit* (simple) *karşıtlık* ve *dereceli* (gradable) *karşıtlık* olarak iki alt düzeyde incelenmesi yönündedir. Basit karşıtlıkta, mantık ilkelerine uygun olarak bir durumun olması diğersinin olmamasını gerektirmektedir: Örneğın “Ayşe canlı” önermesi “Ayşe ölü değil” önermesini zorunlu hale getirmektedir. Bu tip karşıtlıklarda derecelendirme yapılması kabul edilebilirliğın sınırlarını zorlamaktadır. “?Ayşe biraz ölü” ifadesi önermesel anlamda geçerli değildir. Dereceli karşıtlık ise basit karşıtlığın tam tersine, *çatışık* (contradictory) bir anlam ilişkisi kurmaktadır. Bu tip karşıtlıklarda “Ayşe x değil” önermesi “Ayşe y” önermesini zorunlu hale getirmemektedir. Örneğın “Ayşe kısa değil” önermesi “Ayşe uzun” önermesini zorunlu kılmamaktadır; Ayşe’nin boy uzunluğu niceliksel açıdan ara bir değere de sahip olabilir. (Saeed, 2003; Cruse, 2006; Murphy, 2010; İmer vd. 2011). Cruse (2006) dereceli karşıtlık ilişkisinin genellikle *yavaş/hızlı*, *ağır/hafif*, *güçlü/zayıf* gibi sıfatlarda görölrken çok ender de olsa *sevmek/nefret* etmek gibi durumsal eylemlerde de gözlemlenebileceğini belirtmektedir.

Modern yaklaşımlarda karşıtanlamlılık “eş-kullanım varsayımı” ile de açıklanabilmektedir. Kuramsal olarak tarihi birkaç on yıl öncesine dayansa da söz konusu varsayımın modern yöntemlerle ortaya konması son derece yeni bir eğilim olarak değerlendirilebilir. Eş kullanım varsayımı, sözcüklerin çağrışımsal düzlemdeki güçlü ilişkiselliğın dilsel kullanım düzeyinde de sergilendiğini, bu anlamda çağrışımsal anlam içerisinde değerlendirilebilecek karşıtlıkların aynı dizgede daha sık biçimde kullanılma eğiliminde olduklarını ve bunun rastlantısal bir durum olmadığını savunmaktadır (Charles ve Miller, 1989; Justeson ve Katz, 1991; Akşehirli, 2016). Eş kullanım varsayımı araştırma bağlamında ele

alındığında, sıcak/soğuk ya da yüksek/alçak sıfat çiftlerinin TUDTS’de aynı dizgede birlikte kullanılma olasılığının yüksek olduğu sonucuna ulaşılabilir. Akşehirli (2016) alanyazında karşıtlığı bilişsel boyutta ve dizimsel anlamda inceleyen çalışmaların, hem hareket noktası hem de vardığı sonuç itibarıyla sözcüksel karşıtlığın insan düşüncesinin temeli olduğu düşüncesine ulaştıklarını ve söz konusu karşıtlıkların söylem yapısının oluşumunda belirleyici rol oynadığını ortaya koyduklarını belirtmektedir.

Yukarıda yapılan kuramsal açıklamalarda da görüleceği gibi yakınanlamlılık ve karşıtanlamlılık tek bir boyutla ve düzanlamsal düzeyle sınırlandırılmayacak kadar kapsamlı araştırma alanlarıdır. Bu açıdan, çalışmada inceleme konusu sıfatlar üzerinden Türkçede yakınanlamlılık ve karşıtanlamlılık görünümünün hangi anlam düzeylerinde ne derece karşılanabildiğini ortaya koymak ve elde edilen bulgulara bağlı olarak söz konusu iki anlamsal ilişki düzeyini yeniden yorumlamak amaçlanmaktadır.

2 Yöntem

Çalışmada *betimsel tarama* yöntemi kullanılmıştır. Betimsel çalışmalar bilimin betimleme amacına hizmet etmekle birlikte, aynı zamanda kendinden sonraki çalışmalar için denence üretmeye yönelik öngörü sağlamaktadır (Erkuş, 2009). Betimsel tarama sonucu elde edilen veriler *tematik analiz* yöntemi ile çözümlenmiştir. Tematik analiz, elde edilen veriler içerisinde tema ve örüntüler aramak amacıyla yapılan kodlamalara dayalı bir analiz yöntemidir (Glesne, 2013). Bu çalışmada tematik analiz yöntemi ile sıfatların anlambilimsel örüntüleri ortaya konmuştur.

2.1 Veri Seti Evreni ve Örnekleme

Çalışmanın veri seti evrenini Türkçe Ulusal Derlemi Tanıtım Sürümü (TUDTS) veritabanında yer alan metinler oluşturmaktadır. TUDTS günümüz Türkçesinin dengeli, büyük ölçekli ve genel amaçlı bir derlemi olacak biçimde tasarlanmıştır. TUDTS 50 milyon sözcükle sınırlandırılmıştır ve % 98 oranında çok çeşitli türlerden ve 20 yıllık bir zaman aralığında yayınlanmış (1990-2009) yazılı metinlerden oluşmaktadır. TUDTS'nin %2'si ise yazıya aktarılmış konuşmalar ya da sözlü verileri kapsamaktadır. TUDTS metinlerinin sözcük sayıları ve dağılımları, yayın yılı, konu alanı ve metin türü ölçütlerine dayalı olarak oranlanmıştır. Böylelikle çok çeşitli konu alanlarını kapsayan Türkçe yazılı metinlerden örneklem yoluyla derlem veritabanı oluşturulmuştur.²

² Ayrıntılı bilgi için: <http://www.tnc.org.tr/index.php/tr/> (İlk Erişim Tarihi: 11.01.2018)

Tablo 1. TUDTS konu alanı dağılımu

Konu Alanı	%
Dünya Sorunları	20
Kurgusal Düzyazı	19
Toplum Bilimleri	16
Ticaret ve Finans	8
Uygulamalı Bilimler	8
Sanat	7
Düşünce ve İnanç	4
Doğa ve Temel Bilimler	4
Diğer	14
Toplam	100

Veri setlerinin oluşturulmasının ilk aşamasında örneklem kapsamındaki sıfatlar belirlenmiş ve listelenmiştir. Bu aşamadan sonra araştırma konusu sıfatların bağımlı dizin görünümüne ulaşmak için TUDTS sorgu arayüzü kullanılmış, elde edilen sorgu sonuçları kapsamında Çalışmada *soğuk*, *serin*, *ılık*, *sıcak* dokunsal sıfatları ve *yüksek*, *alçak*, *uzun*, *kısa* boyut sıfatları karşıtanamlılık ve yakınanamlılık açılarından incelenmiş ve araştırma konusu sıfatların bağımlı dizinlerdeki görünümleri betimlenmiştir. Veri toplama sürecinin sonunda elde edilen veriler MS Excel'e aktarılmış, sonrasında SPSS paket programı aracılığıyla betimsel istatistik kapsamında yüzde ve sıklık ölçümleri yapılmıştır.

3 Bulgular ve Yorum

3.1 Soğuk, Serin, Ilık ve Sıcak Sıfatlarına İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırma kapsamındaki sıfatlar, düzenlamsal açıdan, nesne ya da oluşumların sahip olduğu ya da yaydığı ısı derecesine ilişkin uzanımlar oluşturan dokunsal sıfatlar arasında yer almaktadır. Öte yandan her bir sıfatın değışmeceli anlam düzeyinde farklı uzanımlara da sahip olabildiği gözlemlenmektedir. Sıfatların uzanımlarını ortaya koymak amacıyla çeşitli Türkçe sözlükler incelenmiş ve sözlükler arasında birtakım uyumsuzluklar gözlemlenmiştir. Bu yüzden sıfat tanımlarının ortaya konması sürecinde uzman görüşlerinden yararlanılmıştır. Tanımlara ilişkin görüşleri almak amacıyla Sıfat Tanımı Uzman Görüş Formu oluşturulmuştur. Formun geliştirilmesinde araştırma kapsamında yer alan her sıfat Misalli Büyük Türkçe Sözlük (2008), Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük (2011), Dil Derneği Türkçe Sözlük (2012) ve Püsküllüoğlu Türkçe Sözlük'ten (2012) taranmıştır. Sözlüklerde yer alan sıfat tanımlı maddebaşları tanık tümceleriyle birlikte listelenerek form oluşturulmuş, sonrasında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde görev yapan bir, Türk Dili Bölümü'nde görev yapan iki, Türkçe Eğitimi Bölümü'nde görev yapan üç, ilköğretim okulunda Türkçe öğretmeni olarak görev yapan iki uzman olmak üzere sekiz uzmanın görüşüne sunulmuştur. Formda uzmanlardan tanımları inceleyerek yeni bir düzenleme yapmaları ve her tanım için, [sıfat+ad] dizilimini kapsayan üç örnek tümce

oluşturmaları istenmiştir. Bu süreçte tanımların içerik olarak değiştirilmesi, iki ya da daha fazla tanımın birleştirilmesi, bir tanımın iki ayrı tanım olarak bölünmesi, gerekli görülürse yeni tanım eklenmesi gibi uygulayacakları basamaklar açıkça belirtilmiştir. Uzmanlar, yeni anlam ekleme durumunda tablodaki yeni anlam kutucuğunu işaretlemeleri gerektiği de eklenmiştir. Formlar son aşamada içerik analizi yöntemiyle incelenmiş ve sıfatların tanımları ölçünlü olarak ortaya konmuştur. Söz konusu sıfatlara ilişkin tanımlar ile derlem denetimi sonucunda elde edilen düzenlem ve (varsa) değişmeceli anlam düzeylerindeki sıklığı yüksek öğelere Tablo 2’de yer verilmiştir.³

Tablo 2. Dokunsal sıfatların tercih ettiği ulamlar ve eşdizimsel ögeler

Sıfat	Tanım	Ulam	Eşdizimsel Öge
SOĞUK	<i>Üşütecek derecede ısı olan</i>	DOĞAL ÇEVRE	hava, rüzgar
		YER	ev, oda, salon
		ZAMAN	gece, gün
	<i>Isısı düşük olan</i>	SIVI	su, bira
	<i>Duygudan, sevgiden yoksun olan, yakın ve içten olmayan, ilgisiz</i>	ETKİNLİK	tavır, gülümseme
		İŞİTSEL DUYU	ses
		VÜCUT BÖLÜMÜ	yüz, surat
<i>Dışarı düşük ısı veren</i>	NESNE	cam	
	DOĞAL ÇEVRE	dalga, deniz	
	YER	zemin	
<i>Sevimsiz veya yersiz, antipatik</i>	SOYUT	boşluk, gerçek	
	YAPILANMA		
	ETKİNLİK	espri	
SERİN	<i>Terletmeyen, soğuğa yakın</i>	DOĞAL ÇEVRE	rüzgar, hava
		ZAMAN	gece, gün, sabah
		YER	sokak, yer
<i>Ilıkla soğuk arası, az soğuk</i>	SIVI	su, damla, ırmak	
	DOĞAL ÇEVRE	su (I) ⁴ , sıvı	
		su (II)	
ILIK	<i>Üşütmeyen ya da terletmeyen</i>	DOĞAL ÇEVRE	rüzgar, hava, güneş
		ZAMAN	gece, gün
	<i>Samimi, sıcak, huzurlu</i>	SOYUT	anı, dinginlik,
		YAPILANMA	duygu, son

³ Eşdizimsel ögelerin belirlenmesinde [n+1] sıklığı kullanılmış olup tablodaki ögeler, eşdizimsel bağlamda karşılaşılma sıklığı en yüksek sözcüklerden seçilmiştir.

⁴ Araştırmacı tarafından su ögesine iki farklı ulamda yer verilmiştir. Deniz suyu, yağmur suyu gibi doğal çevrenin bir parçasına ilişkin kullanımlar, özniteliksel olarak “sıvı” özelliğini baskın olarak barındıran diğer kullanımlardan ayrıca ele alınmıştır.

SICAK	<i>Yakmayacak derecede ısıya sahip olan</i>	SIVI YİYECEK	su, çorba, çay, kahve ekmek, pide, yemek
	<i>Sevgi dolu, cana yakın, içten</i>	ETKİNLİK SOYUT YAPILANMA YER DUYU	sohbet, gülümseme, öpücük ,bakış duygu, ilgi, atmosfer, dş yuva, ev ses, ton
	<i>Isı derecesi yüksek olan, çok ısınmış</i>	ZAMAN DOĞAL ÇEVRE YER	gün, gece hava, güneş oda, banyo, ülke
	<i>Dışarı yüksek ısı veren</i>	NESNE VÜCUT BÖLÜMÜ DOĞAL ÇEVRE	yatak, soba ten kum

Tablo 2 incelendiğinde, araştırma kapsamındaki sıfatların düzanlamsal düzeyde (bkz. *soğuk* sıfatı Tanım-1,2,4; *serin* sıfatı Tanım-1,2; *ılık* sıfatı Tanım-1,2; *sıcak* sıfatı Tanım-1,3,4) düzeyinde benzer ulamları tercih ettikleri söz konusu ulamların DOĞAL ÇEVRE, YER, ZAMAN, SIVI ve NESNE çerçevesinde çeşitlendiğini söylemek mümkündür. Bu açıdan sıfatlar düzanlamsal görünümlerinin daha çok bir nesnenin, yerin ya da zaman diliminin ısı düzeyine bağlı olarak şekillendirmektedir. Öte yandan, soğuk, ılık ve sıcak sıfatlarının değişmeceli anlam düzeylerinde içerik soyutlaştığı farklı ulamlar ve eşdizimsel ögeleri tercih ettiği grlmektedir. Genellikle eşdizimsel ögenin bu noktada belirleyici olduğu da göze çarpan ilk bulgular arasında yer almaktadır. Örneğin “sıcak yuva” öbeği sık karşılaşılan bir bekken “?soğuk yuva” karşımıza çıkmamaktadır. Bu da daha çok adın çağrışımsal alanında kodlanan içeriğine ilişkin bir kısıtlama olarak yorumlanabilir.

Dokunsal sıfatlar, sözcüklerle arası anlam ilişkileri bağlamında incelendiğinde ilk aşamada *karşıtanlamlılık* ilişkisinin ön plana çıktığı söylenbilir. Karşıtanlamlılık, içerisinde ikili zıtlık taşıyan bağdaşmazlığın bir türü olarak karşımıza çıkmaktadır (Saeed, 2003; Cruse, 2006; Murphy, 2010). Bu kapsamda inceleme konusu sıfatlar ikili gruplar olarak değerlendirildiğinde önermesel anlamda “sıcak değil ise soğuk” gibi bir kesinlik durumu yaratmaması bağlamında söz konusu karşıtlık düzeyleri *derecelendirilebilir karşıtlık* olarak değerlendirilmektedir. Derecelendirilebilir karşıtlıklar, ara değerlere de sahip olabilen, “x değilse y” önermesini zorunlu kılmayan karşıtlık düzeyi olarak dşnldĞinde inceleme konusu dört sıfatın, anlamsal geişimlerin belirgin bir biçimde ortaya konmasının netliğinden dolayı derecelendirilmiş karşıtlığa iyi bir örnek oluşturduğunu söylemek mümkündür. Nitekim *serin* ve *ılık* sıfatları, *soğuk*

ve *sıcak* sıfatları arasındaki derecelerden en belirgin olanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Şekil 1’de dokunsal sıfatların geçişim dereceleri yer almaktadır.

Şekil 1. Dokunsal sıfatların geçişim dereceleri

Şekil 1’de görüldüğü gibi soğuktan ısıya doğru bir derecelendirme söz konusudur. Serin soğuk sıfatına göre daha sıcak; ılık sıfatına göre daha soğuk derece anlamı taşımaktadır.

Diğer bir yandan *soğuk*, *serin*, *ılık* ve *sıcak* sıfatları arasındaki anlambilimsel karşıtlığın ortaya konmasının, onu oluşturan temel dinamiklerin açıklanabilmesi için yeterli olmadığı düşünülmektedir. Dilde anlam oluşturma sürecinin yalnızca düzenlemsal düzeyde işlemediği düşünüldüğünde düzenlem düzeyiyle eşleştirilen karşıtlıkların, diğer anlam düzeylerine aktarma konusunda nasıl bir eğilim gösterdiği de sözcüğün/sözcüklerin anlamsal profillerinin çizilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu açıdan, aralarında dereceli karşıtlık ilişkisi olduğu varsayılan sıfatların hangi anlam düzeylerinde bu karşıtlığı sağladığı ya da sağlayamadığını ortaya koymak amacıyla *değiştirim testi* uygulanması bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Değiştirim testleri özellikle sözdizim alanında yaygınlıkla kullanılan, belirli bir ögenin saptanan diğer ögeyle benzer bağlam koşullarını oluşturup oluşturmadığını ortaya koymak amacıyla başvuru testlerdir. Söz konusu testlerin uygulanma sürecini sınamak istenen ögenin, bağlama hiçbir şekilde müdahale edilmeksizin, diğer ögenin yerine yerleştirilerek uygunluk düzeyinin kabul edilebilir olup olmadığının denetlenmesi oluşturmaktadır. Testte aynı anlam düzeyinde karşıtlık sergileyen yapıların da ortak ulamlarla/sözcüklerle yaygın olarak kullanılması gerektiği önvarsayım olarak kabul edilebilir.

3.2 Sıfatların Düzenlem ve Değişmeceli Anlam Düzeyleri Açısından Karşılaştırılması

Bir önceki bölümde de değinildiği gibi, *soğuk*, *serin*, *ılık* ve *sıcak* sıfatları düzenlemsal açıdan, nesne ya da oluşumların sahip olduğu ya da yaydığı ısı derecesine ilişkin uzanımlar oluşturan dokunsal sıfatlar arasında yer almaktadır. Bu kapsamda, yukarıda yer alan anlambilimsel kısıtlayıcılar kapsamında soğuk ve sıcak sıfatlarına ilişkin 3, serin ve ılık sıfatlarına ilişkin 2 tanımla karşılaşılmıştır. Söz konusu tanımlara Tablo 3.te yer verilmektedir.

Tablo 3. Dokunsal sıfatlara iliřkin dūzanlamsal tanımlar

Sıfat	Dūzanlamsal Tanımlar
SOĞUK	1. Isısı dūřuk olan. 2. Dıřarı dūřuk ısı veren. 3. Őřūtecek derecede ısı olan.
SERİN	1. Terletmeyen, soğuğa yakın. 2. Ilıkla soğuk arası, az soğuk.
ILIK	1. Sođuk ya da sıcak olmayan, sođukla sıcak arası. 2. Őřūtmeyen ya da terletmeyen.
SICAK	1. Yakmayacak derecede ısıya sahip olan. 2. Dışarı yūksek ısı veren. 3. Isı derecesi yūksek olan, çok ısınmış.

Tablo 3 incelendiđinde, *sođuk* ve *sıcak* sıfatlarının tanımlarına iliřkin nesnenin űznitelikleri kapsamında belirli bir ısı dūzeyine ve dıřarı yaydıđı ısıya ayrı tanım içeriklerinde yer verildiđi gűzlemlenmektedir. Ayrıca iklimsel bir ısı dūzeyi de sıfatların diđer bir uzanımını oluřturmaktadır. *Serin* ve *ılık* sıfatlarının uzanımları ise ısının u deđer oluřturmayan derecesi ve yine nesnenin űzniteliksel űzellikleri bađlamında deđerlendirilebilir. Bu açıdan dūzanlamsal dūzeyde dahi olsa tanımların biliřsel anlamdaki uzanımları farklılařabilmektedir. Tablo 4'te sűz konusu sıfatların tercih ettiđi ulamlar ve bu ulamlar kapsamında deđerlendirilebilen eřdizimsel űgeler yer almaktadır.

Tablo 4. Dokunsal sıfatlara iliřkin dūzanlamsal ulamlar ve eřdizimsel űgeler

Sıfat	Tanım	Ulam	Eřdizimsel űge
SOĞUK	Tanım-1	SIVI	su (49), bira (3), çorba, sūt, řerbet
		NESNE	cam (2), alet, bez, demir, sūngū, řiř, řiře, tokmak
	Tanım-2	DOĞAL ÇEVRE	dalga, deniz, kaya, nehir, pınar, taş
		YER	zemin (2), beton, kaldırım
	Tanım-3	DOĞAL ÇEVRE	hava (19), rūzgar (10), űl (2), gūneř, iklim, kıř, mevsim, tipi
		ZAMAN	gece (15), gūn (11), akřam (2), sabah (2), saat
SERİN	Tanım-1	YER	ev (3), oda (3), salon (3), banyo, koridor, kulūbe, sokak, tuvalet, yer
		DOĞAL ÇEVRE	rūzgar (10), hava (8), gűlge (4), yayla
		ZAMAN	gece (3), gūn (3), sabah (2), ay, ikindi, sonbahar, vakit
		YER	sokak (2), yer (2), bahçe, dūkkan

ILIK	Tanım-2	SIVI	su (8), damla (2), ırmak (2), damlacık, deniz, şarap
	Tanım-1	DOĞAL ÇEVRE	rüzgar (5), hava (3), güneş (3), meltem (2), esinti, nem, nemlilik, sıcaklık
		ZAMAN	gece (6), gün (4), akşam
	Tanım-2	SIVI	su (9), sıvı (2), çorba, damla, kan, süt, tükürük, yaş
SICAK	Tanım-1	DOĞAL ÇEVRE	su (8), yağmur
		SIVI	su (27), çorba (12), çay (7), kahve (7), şarap (5), kan (4), gözyaşı (3), süt (3), çiş (2), ihlamur (2), deniz, gazoz
	Tanım-2	YİYECEK	ekmek (9), pide (3), yemek (3), aş, lapa, simit
		ZAMAN	gün (24), gece (4), akşam, yaz
		DOĞAL ÇEVRE	hava (13), güneş (5), iklim (2), rüzgar (2), doğa, fırtına, ışın, kumsal, mağara
		YER	oda (4), banyo (2), ülke (2), balkon, memleket, salon, sınıf, yer
Tanım-3	NESNE	yatak (7), soba (3), bardak, çaydanlık, fırın, kase, petek, tencere, yorgan	
	VÜCUT BÖLÜMÜ	ten (3), alın, beden, deri, sakal, şakak, vücut	
		DOĞAL ÇEVRE	kum (3), taş, toprak

Araştırma konusu sıfatlara düzenlamsal açıdan bakıldığında bir yerin, nesnenin, zaman diliminin ya da doğal çevre ögesinin ısı düzeyinin bütün sıfatlar için benzer kısıtlayıcılara sahip olduğu söylenebilir. Bu açıdan değiştirim testi uygulandığında, birtakım özel durumlar dışında, bir sıfatla birlikte eşdizimlilik gösteren ögenin diğer sıfatlarla da kabul edilebilir kullanım koşulları olduğunu söylemek mümkündür. Tablo 5'te derlem temelli değiştirim testi sonuçları bu yorumu daha somut hale getirmektedir.

Tablo 5. Dokunsal sıfatlara ilişkin değiştirim testi

Ulam	soğuk	serin	ılık	sıcak
ZAMAN			gece, gün, akşam...	
NESNE			cam, yatak, soba...	
DOĞAL ÇEVRE			hava, rüzgar, güneş...	
VÜCUT BÖLÜMÜ			ten, alın, beden...	
SIVI			su, bira, çorba...	

Tablo 5 incelendiğinde ZAMAN, NESNE, VÜCUT BÖLÜMÜ ulamlarında tüm ögelerin tüm sıfatlarla anlamsal bir uyum sağladığı gözlemlenmektedir. DOĞAL ÇEVRE ve SIVI ulamlarına bakıldığında ise *güneş*, *bira* ve *çorba* ögelerinin bazı sıfatlarla birlikte kullanılmasının kabul edilebilirlik sınırlarında olmadığı gözlemlenmektedir. Bu da SIVI ulamındaki bazı sözcüklerle serin sıfatının uzanımsal açıdan belirli ortaklıklara sahip olmadığını göstermektedir. Bu açıdan söz konusu sıfat grubunun düzensiz anlamsal karşıtlık ilişkileri açısından büyük oranda kabul edilebilirlik sağladığı, bazı ulamlarda yer alan ögenin öznel özellikleriyle uyuşmadığı zamanlarda söz konusu karşıtlığı sağlayamadığı söylenebilir.

Araştırma kapsamındaki sıfatlara değişmeceli anlam düzeylerinde bakıldığında soğuk sıfatına ilişkin 3, ılık ve sıcak sıfatlarına ilişkin 1 tanıma rastlanırken serin sıfatına ilişkin veritabanında değişmeceli anlama rastlanmamıştır. Tablo 6'da *soğuk*, *serin*, *ılık* ve *sıcak* sıfatlarının değişmeceli anlamlarına ilişkin tanımlar yer almaktadır.

Tablo 6. Dokunsal sıfatlarda değişmeceli anlama ilişkin tanımlar

Sıfat	Değişmeceli Anlama İlişkin Tanımlar
SOĞUK	1. <i>Duygudan, sevgiden yoksun olan, yakın ve içten olmayan, ilgisiz</i> 2. <i>Sevimsiz veya yersiz, antipatik</i> 3. <i>Cinsel istek duymayan</i>
SERİN	-
ILIK	1. <i>Samimi, sıcak, huzurlu</i>
SICAK	1. <i>Sevgi dolu, cana yakın, içten</i>

Tablo 6 incelendiğinde, *soğuk* sıfatına ilişkin olumsuz, *ılık* ve *sıcak* sıfatlarına ilişkin olumlu uzanıma sahip tanım içeriklerine rastlanmaktadır. Bu açıdan, giriş gözlemleri niteliğinde, *soğuk* sıfatının değişmeceli anlam düzeyinde olumsuz, *ılık* ve *sıcak* sıfatlarının ise olumlu çağrışımsal alanlara sahip olduğu söylenebilir. Tablo 7'de yer alan söz konusu sıfatların tercih ettiği ulamlar ve bu ulamlara ilişkin eşdizimsel ögeler, sıfatların değişmeceli anlam düzeylerindeki karşıtlık derecelerini daha geniş bir perspektifle bize gösterecektir.

Tablo 7. Dokunsal sıfatlara ilişkin değişmeceli anlamsal ulamlar ve eşdizimsel ögeler

Sıfat	Tanım	Ulam	Eşdizimsel Öge
SOĞUK	Tanım-1	ETKİNLİK	tavır (12), gülümseme (3), bakış (2), selam (2), tebessüm (2), alışveriş, cevap, gülümseyiş, karşılama, konuşma, tebrik ses (9), ton
		İŞİTSEL DUYU VÜCUT BÖLÜMÜ	yüz (5), surat (2), çehre, göz
	Tanım-2	SOYUT NİTELİK ETKİNLİK	boşluk, gerçek, ihtiras, imge, ölüm, rüya, yalnızlık, zevk espri (5), şaka
ILIK	Tanım-1	SOYUT NİTELİK	anı, dinginlik, duygu, son
SICAK	Tanım-1	ETKİNLİK	sohbet (7), gülümseme (4), öpücük (3), bakış (3), diyalog (2), karşılama (2), buse, cevap, gülümseyiş, gülüş, merhaba, muhabbet, selam, tebessüm
		SOYUT NİTELİK	duygu (4), ilgi (3), atmosfer (2), düş (2), ortam (2), dostluk, huzur, içtenlik, ilişki, mutluluk, samimiyet, yakınlık
		YER İŞİTSEL DUYU İNSAN	yuva (9), ev (5) ses (3), ton adam (2), kız

Tablo 7 incelendiğinde *soğuk* sıfatının Tanım-1 kapsamında değerlendirilebilen ETKİNLİK, İŞİTSEL DUYU ve VÜCUT BÖLÜMÜ ulamlarına ilişkin ögelerin tamamının *sıcak* sıfatıyla, *sıcak* sıfatının Tanım-1 kapsamındaki ETKİNLİK, İŞİTSEL DUYU ve İNSAN ulamlarına ilişkin ögelerinin *soğuk* sıfatıyla kabul edilebilir öbekler kurabildiğini söylemek mümkündür. Öte yandan, *sıcak* sıfatı kapsamındaki YER ulamında “?soğuk yuva” ögesinin kabul edilebilir olmadığı gözlemlenmektedir. Bu da “yuva” sözcüğünün çağrışımsal alanının olumlu olması nedeniyle olumsuz bir çağrışım alanı kuran “soğuk” sıfatını kabul etmemesiyle açıklanabilir. *Soğuk* sıfatının Tanım-2 kapsamında yer alan SOYUT NİTELİK ve ETKİNLİK ulamlarına ilişkin ögeler değiştirim testine tabi tutulduğunda “?sıcak boşluk, ?sıcak gerçek, ?sıcak ölüm, ?sıcak şaka” gibi öbeklerin kabuledilebilirlik sınırlarını aştığını söylemek mümkündür. Bu durumun da tıpkı “?soğuk yuva” örneğinde olduğu gibi sözcüklerin çağrışımsal alanının sıfatın çağrışımsal alanıyla ortak uzanım sağlanamaması ile açıklanabilir. Bu açıdan değişmeceli anlam düzeylerinde Tanım-1 kapsamında genel anlamda kabul edilebilir bir anlamsal seçimden söz edebilirken sıcak

sıfatının Tanım-2 kapsamındaki ulamlarının ve ulam içi egelerinin aynı kabul edilebilirlik sınırında olmadığı söylenebilir.

Ilık sıfatı kapsamındaki SOYUT NİTELİK ulamı egelerine bakıldığında (anı, dinginlik, duygu, son) her iki sıfat için de büyük oranda kabuledilebilir öbekler oluşturabildiği söylenebilir. Bu açıdan *ılık* sıfatı değişmeceli anlam düzeyinde, *soğuk* ve *sıcak* sıfatlarıyla karşıtlık sağlayabilmektedir.

3.3 Yüksek, Alçak, Uzun ve Kısa Sıfatlarına İlişkin Bulgular ve Yorum

Yüksek, *alçak*, *uzun* ve *kısa* sıfatları, düzanlamsal açıdan, nesnelerin fiziksel görünümlerine ilişkin sınırlılıklar getiren boyut sıfatları arasında yer almaktadır. Yüksek ve uzun sıfatları normallik değerlerinin üzerini, alçak ve kısa sıfatları ise normallik değerlerinin altını temsil etmektedir. Öte yandan, uzanımsal açıdan söz konusu sıfatların yalnızca boyuta ilişkin kodlamalar yapmadığı da söylenebilir. Tablo 8’de sıfatların tercih ettiği ulamlar ve eşdizimsel ögeler yer almaktadır.

Tablo 8. Boyut sıfatlarının tercih ettiği ulamlar ve eşdizimsel geler

Sıfat	Tanım	Ulam	Eşdizimsel ge	
YÜKSEK	<i>Kuvvetli tonda olan</i>	İŞİTSEL DUYU	ses, perde, ton.	
	<i>Tabanı ile en st noktası arasındaki mesafe kendi cinsinden olan Şeylere göre fazla olan</i>	YER NESNE	duvar, tavan, bina topuk	
	<i>Normal değerlerin miktar-derece bakımından üstünde olan</i>	DOĞAL ÇEVRE	ağaç	
			NİCELİKSEL	doz, düzey, not
			İFADELER	
			FİNANSAL	fiyat, maliyet, cret
			ALANLAR	
			OLUMLU	değer, başarı
			ÖZELLİKLER	
	<i>Derece, rütbe ve mevki bakımından üstün</i>	RESMİ KURUMLAR	rütbe, makam	
<i>Belirli bir yere göre daha yukarıda bulunan.</i>	DOĞAL ÇEVRE YER	dağ, tepe yer, nokta		
<i>Toplum içinde para, n vb. yönünden üstünlüğü olan</i>	TOPLUMSAL KONUM	sosyete, muhit		
ALÇAK	<i>Kuvvetli ve yüksek tonda olmayan, hafif, pes</i>	İŞİTSEL DUYU	ses, ton	

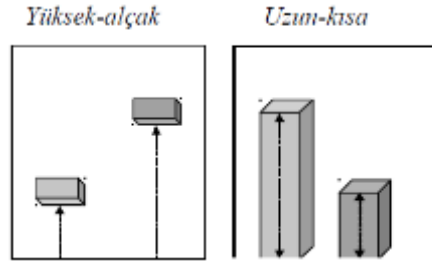
	<i>Tabana ya da yere uzaklığı az olan</i>	NESNE YER BİTKİ	masa, tabure, sehpa tavan, duvar dal
	<i>Bile bile kötü, ahlaksızca davranışlarda bulunan</i>	İNSAN	adam
	<i>Aşağıda olan, yüksekte konumlanmayan</i>	DOĞAL ÇEVRE	tepe
UZUN	<i>Başlangıcı ile bitişi arasında fazla zaman bulunan, çok süren, çok zaman alan</i>	ZAMAN ETKİNLİK SOYUT NİTELİK İŞİTSEL DUYU	süre, zaman, yıl ömür yolculuk, yürüyüş, konuşma ilişki, deneyim, dostluk sessizlik, ıslık
	<i>İki ucu arasında fiziksel açıdan fazla uzaklık olan</i>	VÜCUT BÖLÜMÜ NESNE YER BİTKİ İNSAN	boy, saç, parmak etek, sopa, kol yol, koridor, duvar ağaç adam
	<i>Çok ayrıntısı bulunan ya da geniş yer kaplayan</i>	DİLSEL YAPILAR	cümle, hikaye, dua
		ZAMAN	süre, zaman, an.
KISA	<i>Az bir zaman içinde olan, az süren, az zaman alan</i>	ETKİNLİK İŞİTSEL DUYU	konuşma, yolculuk, yürüyüş sessizlik, suskunluk
	<i>Boyu, uzunluğu az olan</i>	SOYUT YAPILANMA VÜCUT BÖLÜMÜ NESNE YER DOĞAL ÇEVRE	şaşkınlık, tereddüt boy, saç, bacak kol, pantolon, etek yol bayır, bitki
	<i>Çok ayrıntısı bulunmayan, ayrıntıya inmeyen</i>	DİLSEL YAPILAR	cümle, özet, ad

Tablo 8 incelendiğinde sıfatların farklı anlam düzeylerinde farklı ulamlar ve eşdizimsel öğeleri tercih ettiği görülmektedir. Ayrıca aynı sığata ilişkin ortak ulamlara rastlansa da bu ulamlar etrafında dizilim gösteren öğeler uzanımsal olarak birbirinden ayrılmaktadır. Çalışma kapsamındaki biçim sıfatlarının

anlamsal sınırlarını belirlemek açısından önemli bir aşama olan söz konusu anlambilimsel betimlemeler, sıfatların işlemlerini ortaya koyma açısından yeterli sayılmayabilmektedir. Bu yüzden, araştırma konusu sıfatların tercih edilen ulamlar ve eşdizimsel ögeler açısından karşılaştırmalı olarak incelenmesi, çalışmanın kapsamlılığını arttıracaktır.

Givon (2001) yüksek ve alçak sıfatları için “dikey yükselti” tanımını yaparken uzun/kısa sıfat çifti için “dikey uzanım” tanımlamasını kullanmaktadır. Bu açıdan yüksek/alçak sıfat çifti, zemin ya da diğer belirgin bir odağa uzaklık-yakınlık kapsamında değerlendirilirken, uzun/kısa sıfatları nesnelerin kendi iç sınırlarındaki boyutlar kapsamında tasarlanmaktadır. ıkrıkı (2014) bu iki farklı anlamsal kodlamayı şematik olarak aşağıdaki gibi betimlemektedir:

şekil 2. Yüksek/alçak ve uzun/kısa sıfatlarının uzanımları

Yukarıda sözü edilen uzanımsal kodlamalar doğrultusunda taşınan anlam içerikleri ile birliktelik kullanımı, eşdizimlilik, anlam tercihi gibi diğer anlamsal ve dizimsel yapılanmaların da değişmesi beklenmektedir. Öte yandan bu tahminlemenin doğal dil kullanımıyla ne düzeyde eşleştiğini ortaya koymak için de karşılaştırmalı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. İnceleme konusu boyut sıfatlarına bu açıdan bakıldığında, yüksek/alçak ve uzun/kısa çiftlerinde karşıtanlamlılık olgusu, yüksek/uzun ve alçak/kısa çiftlerinde yakınanlamlılık olgusuyla karşılaşılmaktadır. Yüksek/alçak ve uzun/kısa çiftleri ele alındığında sözcüklerarası anlam ilişkileri bağlamında *karşıtanlamlılık* ön plana çıkmaktadır. Karşıtanlamlılık, içerisinde ikili zıtlık taşıyan bağdaşmazlığın bir türü olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan karşıtanlamlılık çift yönlü bir ayrımı temsil etmektedir (Saeed, 2003; Cruse 2006; Murphy, 2010). Bu açıklama çerçevesinde genel anlamda göreceli (karşılaştırmaya dayanan) yükseklik-alçaklık ya da uzunluk-kısalık özelliklerinin bir nesne ya da varlığın iki değer arasındaki, üstündeki ya altındaki parametrelerin herhangi bir yerinde konumlandırılması ortak bir özellik olarak görülmektedir. Bu karşıtsallık farklı parametrelere yerleştirilebildiği için ve önermesel anlamda “yüksek değil ise alçak” ya da “uzun değil ise kısa” gibi bir kesinlik durumu yaratmaması açısından (diğer bir anlatımla ara değerlere de sahip olabildiği için) *derecelendirilebilir* bir karşıtlık olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan anlambilimsel açıdan karşıtlığın sınırlarının çizilmesi sürecinde önemli bir problem ortaya çıkmaktadır. Kabul edilen karşıtlık düzeylerinin bütün anlam düzeylerinde uygulanabilirliğinin dilbilimsel anlamda ölçülmesi gerekmektedir. Diğer bir anlatımla, düzanlam düzeyinde karşıtlık gösteren bir sözcük çiftinin bu karşıtlığı bütün anlam düzeylerine aktarma konusunda nasıl bir eğilim gösterdiği de sözcüğün/sözcüklerin anlamsal profillerinin çizilmesi açısından önem taşımaktadır. Örneğin düzanlamsal açıdan “yüksek topuk/alçak topuk” öbekleri karşıtlık gösterirken “yüksek hedef/?alçak hedef” öbeklerinin birbiriyle karşıtsal ilişkiler kurma konusunda kabul edilebilir olmaması da ortaya konması gereken olgulardandır. Bu açıdan karşıtanlamlılık sergilemesi beklenen sıfat çiftlerinin yalnızca düzanlam değil, bütün anlam düzeylerinde karşılaştırmalı olarak incelenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda karşıtlık ilişkisinde olma olasılığı olan sıfatlar için değiştirim testi uygulandığında sıfat çiftlerinin karşıtanlamlılığa yetkin olma düzeyleri ortaya çıkacaktır. Testte aynı anlam düzeyinde karşıtlık gösterebilen yapıların da ortak ulamlarla/sözcüklerle yaygın olarak kullanılması gerektiği önvarsayım olarak kabul edilebilir.

3.4 Sıfatların Düzanlam ve Değişmeceli Anlam Düzeyleri Açısından Karşılaştırılması

Bir önceki bölümde de belirtildiği gibi, söz konusu sıfatlar düzanlamsal açıdan, nesnelerin fiziksel görünümüne ilişkin sınırlılıklar getiren boyut sıfatları arasında yer almaktadır Tablo 9.da *yüksek*, *alçak*, *uzun* ve *kısa* sıfatlarına ilişkin düzanlamsal tanımlar yer almaktadır.

Tablo 9. Boyut sıfatlarına ilişkin düzanlamsal tanımlar

Sıfat	Düzanlamsal Tanımlar
YÜKSEK	1. Tabanı ile en üst noktası arasındaki mesafe kendi cinsinden olan şeylere göre fazla olan. 2. Belirli bir yere göre daha yukarıda bulunan.
ALÇAK	1. Tabana ya da yere uzaklığı az olan. 2. Aşağıda olan, yüksekte konumlanmayan.
UZUN	1. İki ucu arasında fiziksel açıdan fazla uzaklık olan.
KISA	1. Boyu, uzunluğu az olan.

Tablo 9. incelendiğinde yüksek ve alçak sıfatları düzanlamsal açıdan Tanım-1 ve Tanım-2 düzeylerinde dikey bir uzantı sunmakta ve bu uzantının uç kutuplarını temsil etmektedir. Tanım-1’de varlığın iç boyutlarına gönderimde bulunurken Tanım-2’de belirli bir yere göre uzanımı ön plana çıkılmaktadır. Uzun ve kısa sıfatları kontrol edildiğinde ise varlığın kendi boyutlarındaki uzanımlarına gönderimde bulunmaktadır. Tablo 10.da söz konusu sıfatların tercih ettiği ulamlar ve ulamlara ilişkin eşdizimsel ögeler yer almaktadır.

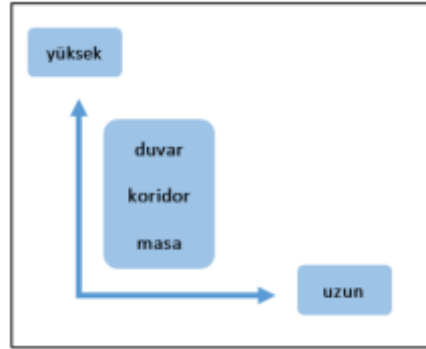
Tablo 10. Boyut sıfatlarına ilişkin dızanlamsal ulamlar ve eşdizimsel geler

Sıfat	Tanım	Ulam	Eşdizimsel ge
YÜKSEK	Tanım-1	YER	duvar (21), tavan (10), bina (8), pencere (3), yapı (3), apartman, giriş, gökdelen, kale, kat, kule, merdiven, viyadük
		NESNE	topuk (11), arkalık, başlık, direk, kçe, tabure
	Tanım-2	DOĞAL ÇEVRE	ağaç (8), çalı, dal, ot, taş
		DOĞAL ÇEVRE	dağ (3), tepe (3), kaya (2), doruk
ALÇAK	Tanım-1	YER	yer (4), nokta (2), otel, kesim
		NESNE	masa (3), tabure (3), sehpa (2), kanepeler, kapı, sedir, yatak
	Tanım-2	YER	tavan (3), duvar (2), çatı, yer dal (4)
		DOĞAL ÇEVRE	tepe (2)
UZUN	Tanım-1	VÜCUT BÖLÜMÜ	boy (125), saç (57), parmak (15), kirpik (12), kuyruk (9), bacak (8), kulak (8), sakal (6), tırnak (6), kol (5), tüy (5), yüz (5), boyun (4), ayak (3), vücut (3), boynuz (2), yele (2), beden, bıyık, diş, el, gaga, kafa, kanat, kaş, kıl, kılkaç, surat
		NESNE	etek (7), sopa (7), kol (5), ip (5), masa (5), koltuk (4), cübbe (3), elbise (3), önlük (3), sap (3), araba (2), bağıet (2), bıçak (2), çizme (2), eteklik (2), pardösü (2), zincir (2)
		YER	yol (29), koridor (12), duvar (3), antre (2), cadde (2), tüneller (2), yokuş (2), ahır, bodrum, hol, pencere, yapı
		DOĞAL ÇEVRE	ağaç (4), bitki, dal, nehir, servi, solucan
		İNSAN	adam (2), afrikalı, Basri, çocuk, kadın, misafir, öğrenciler
		VÜCUT BÖLÜMÜ	boy (55), saç (17), bacak (4), tüy (2), kıl, kol, parmak, sakal kol (8), pantolon (6), etek (4), şort (3), paça (2), çorap, gömlek, ip, topuk, yeldirme
KISA	Tanım-1	YER	yol (9), geçit, güzergah, sokak
		DOĞAL ÇEVRE	bayır, bitki, ot, yeşillik

Tablo 10. incelendiğinde yüksek ve alçak sıfatlarının Tanım-1 bağlamında karşıtlık sağlayabildiği gözlemlenmektedir. Nesnelerin özneliksel görünüşleri bağlamında, genel anlamda YER, NESNE, DOĞAL ÇEVRE ulamlarına ilişkin öğeleri tercih ettikleri gözlemlenmektedir. Öğeler değiştirim testine tabi tutulduğunda yüksek sıfatıyla eşdizimlilik gösteren “duvar, tavan, ağaç” öğelerinin alçak sıfatıyla, alçak sıfatıyla eşdizimlilik gösteren “masa, tabure, tavan” gibi öğelerin yüksek sıfatıyla karşıtlık açısından birebir uyum sağladığı söylenebilir. Söz konusu sıfat çifti Tanım-2 çerçevesinde ele alındığında birçok öğenin değiştirim testinden başarıyla çıkmasına rağmen, yüksek sıfatıyla eşdizimlilik sergileyen “doruk” adının uzanımsal özelliklerinden dolayı alçak sıfatıyla eşdizimlilik sergileyemediği söylenebilir. Uzun ve kısa sıfatları karşıtlık açısından ele alındığında tüm ulamlarda kabul edilebilir ilişkiler kurabildiği gözlemlenmektedir.

Öte yandan, *yüksek* ve *uzun*, *alçak* ve *kısa* sıfatları arasında yakın anlamlılık ilişkisinden söz etmek mümkündür. Yüksek ve uzun sıfatları incelendiğinde her ikisinde de boyutsal olarak aşkınlık söz konusu olmasına rağmen birbirinden farklı uzanımsal ilişkilere sahip oldukları gözlemlenmektedir. İlk olarak karşımıza -özellikle nesne ve yer ulamlarına ilişkin betimlemelerde- yüksek sıfatının dikey, uzun sıfatının yatay uzanımsal görünüşleri kodladığı görülmektedir. Duvar, koridor, masa gibi yapılarla öbek oluşturduğunda, *yüksek* sıfatı onların dikey doğrultuda, *uzun* sıfatı ise yatay doğrultuda tanımlanmasını sağlamaktadır. Bu açıdan, ilk aşamada dikey içerik kodlamasına sahipmiş gibi görünen uzun sıfatının bazı bağlamlarda yatay uzanım da sergileyebildiği söylenebilir (bkz. Şekil 3).

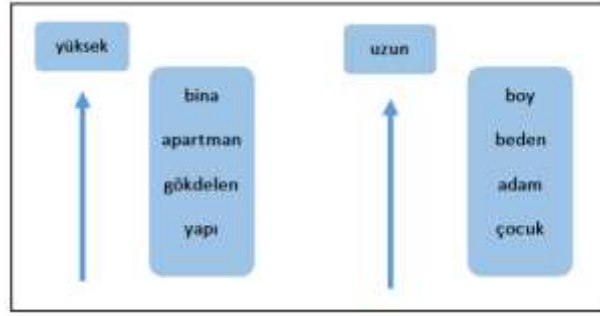
Şekil 3. Yüksek ve uzun sıfatlarına ilişkin dikey/yatay uzanımlar

Tanık tümceler kontrol edildiğinde, her iki sıfatla da eşdizimlilik sergileyen yapıların bir bölümünde dikey uzanım kodlansa dahi anlamsal ulamların, hangi sıfatın tercih edileceğini belirlemesi de bir başka gözlem olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Aslında aynı boyutsal gönderime sahip olan “bina, apartman, gökdelen, kale, yapı, kule” sözcükleriyle *yüksek* sıfatının; “boy, beden, adam, çocuk” sözcükleriyle *uzun* sıfatının kullanıldığı gözlemlenmektedir (bkz. Şekil 4).

Şekil 4. Yüksek ve uzun sıfatlarına ilişkin ulamsal uzanımlar

Diğer bir anlam tercihi eğilimi ise incelenen iki sıfatın farklı konumlamaları/nitelikleri kodladığına ilişkindir. Örneğin uzun sıfatı pencere, direk, topuk gibi öğelerle kullanıldığında nesnenin kendisine ilişkin boyutsal bir içerik aktarırken aynı öğeler yüksek sıfatıyla kullanıldığında nesnenin belirli bir zemine uzaklığı-yakınlığına ilişkin kodlamalar yapmaktadır (bkz. Şekil 5). Bu açıdan “uzun bir pencere” öbeği pencerenin fiziksel niteliklerine gönderimde bulunurken “yüksek bir pencere” öbeği pencerenin zemine uzaklığıyla ilgili gönderimde bulunmaktadır.

Şekil 5. Yüksek ve uzun sıfatlarına ilişkin fiziksel/zeminsel uzanımlar

Tanık tümcelerde yer alan bazı öbeklerde son olarak yüksek sıfatının zemine uzaklığına ilişkin gönderimlerinin uzun sıfatıyla kurulamadığı görülmektedir.

Diğer bir ifadeyle, yüksek sıfatıyla eşdizimlilik sergileyen ögelerin uzun sıfatıyla kullanıldığında anlamsal açıdan kabul edilebilir olmadığı gözlemlenmektedir. Örneğin “yüksek kat” öbeği zemine olan uzaklığı kodlarken ya da “? uzun kat” öbeği anlamsal bir gönderimi sağlayamamaktadır.

Öte yandan araştırma kapsamındaki sıfatların değişmeceli anlam düzeylerine bakıldığında yüksek sıfatı için 4, diğer sıfatlar için 2 farklı tanımla karşılaşılmaktadır. Tablo 11’de söz konusu sıfatların değişmeceli anlamlarına ilişkin tanımlar yer almaktadır.

Tablo 11. Boyut sıfatlarına ilişkin değişmeceli anlamsal tanımlar

Sıfat	Değişmeceli Anlamsal Tanımlar
YÜKSEK	1. Derece, rütbe ve mevki bakımından üstün 2. Normal değerlerin miktar-derece bakımından üstünde olan 3. Toplum içinde para, ün vb. yönünden üstünlüğü olan 4. Kuvvetli tonda olan
ALÇAK	1. Bile bile kötü, ahlaksızca davranışlarda bulunan 2. Kuvvetli ve yüksek tonda olmayan, hafif, pes
UZUN	1. Başlangıcı ile bitişi arasında fazla zaman bulunan, çok süren, çok zaman alan 2. Çok ayrıntısı bulunan ya da geniş yer kaplayan
KISA	1. Az bir zaman içinde olan, az süren, az zaman alan 2. Çok ayrıntısı bulunmayan, ayrıntıya inmeyen

Değişmeceli anlam açısından değerlendirildiğinde yüksek ve alçak sıfatlarının sesin niteliğine ilişkin ortak bir uzanımları olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca yüksek sıfatının toplumsal statü, konum ve nicelik açısından olumlu uzanıma sahip bir içeriğe sahip olduğu gözlemlenmektedir. Alçak sıfatı ise ahlaksal normların dışında davranan kişiler için kullanılmaktadır. Öte yandan, uzun ve kısa sıfatlarına bakıldığında zamansal açıdan normalin altında ya da üzerinde olma ve detaya ilişkin normal dışı olma gibi kısıtlayıcılara sahip olduğu söylenebilir. Tablo 12’de söz konusu sıfatların tercih ettiği ulamlar ve ulamlara ilişkin eşdizimsel ögeler yer almaktadır.

Tablo 12. Boyut sıfatlarına ilişkin değişmeceli anlamsal ulamlar ve eşdizimsel ögeler

Sıfat	Tanım	Ulam	Eşdizimsel Öge
YÜKSEK	Tanım-1	İŞİTSEL DUYU	ses (145), perde (8), ton (5), desibel, müzik, volüm, tel
	Tanım-2	NİCELİKSEL İFADELER	doz (4), düzey (3), not (3), olasılık (2), tiraj (2), değer, dozaj, oran, puan
		FİNANSAL ALANLAR	fiyat (3), maliyet (2), ücret (2), aylık, bütçe, faiz, komisyon, meblağ, paha, para, servet, tazminat, vergi
		OLUMLU ÖZELLİKLER	değer (2), başarı, deha, düşünce, kalite, karar, kudret, sorumluluk, uygarlık, verim
	Tanım-3	RESMİ KURUMLAR	rütbe (4), makam (3), komiser (2), mahkeme (2), mertebe (2), mevki (2), okul (2), başkanlık, bürokrat, dedektif, kademe, komiserlik, merci, mühendis, siyaset, tahsil, yargı, yönetici
Tanım-4	TOPLUMSAL KONUM	sosyete (2), muhit, tabaka	
ALÇAK	Tanım-1	İŞİTSEL DUYU	ses (28), ton (3), perde
	Tanım-2	İNSAN	adam (2), herif, insan, kapıcı, katil, Mete
UZUN	Tanım-1	ZAMAN	süre (270), zaman (174), yıl (68), ömür (15), gece (14), gün (14), vade (11), dönem (5), müddet (5), yaşam (4), saat (3), süreç (3), ara (2), sene (2)
		ETKİNLİK	yolculuk (30), yürüyüş (7), konuşma (6), tartışma (5), görüşme (4), bekleyiş (3), koşu (3), çalışma (2), nefes (2), sefer (2), söyleşi (2), uyku (2)
		SOYUT NİTELİK	ilişi (4), deneyim (2), dostluk (2), tereddüt (2), çaresizlik, düş, kariyer, küslük, mahkumluk, nişanlılık, rüya, sıkıntı, şaşkınlık, çok
		İŞİTSEL DUYU	sessizlik (7), ışlık (2), çığlık, nara, ses

KISA	Tanım-2	DİLSEL YAPILAR	cümle (5), hikaye (5), dua (4), mektup (4), liste (2), ad, anlatı, biçim, fıkra, isim, masal, nutuk, öykü, söylev, söz, tirad, tümce, yaşam öyküsü, yazı
		ZAMAN	süre (293), zaman (105), an (21), ara (8), aralık (4), müddet (4), ömür (4)
	Tanım-1	ETKİNLİK	konuşma (12), yolculuk (5), yürüyüş (5), cevap (4), bakış (3), sohbet (3), açıklama (2), bekleyiş (2), dinlenme (2), diyalog (2), duraklama (2), gezinti (2), selam (2)
		İŞİTSEL DUYU	sessizlik (40), suskunluk (2), çığlık, akort, tremolo
		SOYUT NİTELİK	şaşkınlık (6), tereddüt (6), ilişki (2), kararsızlık, hayal
	Tanım-2	DİLSEL ÖGELER	cümle (7), özet (3), ad (2), bilgi (2), dua (2), mektup (2), not (2), soru (2), tanım (2), alıntı, biyografi, haber, ileti, isim, masal, metin, satır, soru, söylev, şiir

Sıfatlar değişmeceli anlam düzeyinde ele alındığında, karşıtanlamlılık ve yakınanlamlılık olmak üzere iki farklı anlamsal konumlandırmadan söz etmek mümkündür. Sıfat çiftleri karşıtanlamlılık açısından ele alındığında yüksek/alçak ve uzun/kısa sıfatları karşılaştırmalı açılardan değerlendirilebilir. Yüksek ve alçak sıfatları incelendiğinde Tanım-1 düzeyinde sesin düzeyine ilişkin uzanımlarda tam bir karşıtlık sergilendiği görülmektedir. Bu açıdan İŞİTSEL DUYU ulamına ilişkin tüm ögelerin uyumlu oldukları söylenebilir. Öte yandan yüksek sıfatının değişmeceli anlama ilişkin diğer tanımlarıyla alçak sıfatı karşılaştırıldığında söz konusu kabul edilebilirliğin sağlanamadığı gözlemlenmektedir. Uzun ve kısa sıfatlarına değişmeceli anlam düzeylerinde incelendiğinde hem Tanım-1 hem de Tanım-2 düzeylerinde kabul edilebilir değişirim koşullarından söz etmek mümkündür.

İnceleme konusu sıfatlar yakınanlamlılık kapsamında ele alındığında yüksek/uzun ve alçak/kısa sıfatları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. Hiçbir değişmeceli anlamda söz konusu sıfatların uyum sağlayamadığı gözlemlenmektedir. Bu açıdan söz konusu yakınanlamlılığın yalnızca düz anlamsal düzeyde sağlanabildiği, bu uyumun da farklı uzanımlar kapsamında gözlemlenebildiği söylenebilir.

4 Sonuç

Çalışmada *soğuk, serin, ılık, sıcak* dokunsal sıfatları ve *yüksek, alçak, uzun, kısa* boyut sıfatları karşıtanlamlılık ve yakınanlamlılık açılarından incelenmiş, söz konusu ilem ilişkilerinin hangi anlamsal koşullarda sağlanabildiği ortaya konmuştur. Bu kapsamda sıfatların tercih ettiği anlambilimsel ulamlar ve söz konusu ulamlara ilişkin ögeler, tanım içeriklerine göre sınıflandırılmıştır. *Soğuk, serin, ılık ve sıcak* sıfat grubu anlambilimsel açıdan incelendiğinde karşıtanlamlılık olgusu ön plana çıkmaktadır. Sıfatlar düzanlamsal tanımları çerçevesinde ele alındığında, değiştirim testi sonucunda ulamların ve eşdizimsel ögelerin büyük oranda karşıtlık koşullarını sağladıkları görölmektedir. Öte yandan serin sıfatının SIVI ulamı kapsamında dizilim gösteren “orba, bira” gibi ögelerle kabuledilebilir bir birliktelik sağlayamadığı gözlemlenmiştir. Bu da söz konusu ulama ilişkin sözcüklerin işlemlerine ilişkin koşullarıyla açıklanabilir. Değişmeceli anlam düzeyinde ise ulamların büyük bir kısmı kabuledilebilirlik sağlasa da düzanlamsal görünümde olduğu gibi bazı özel ilem koşulları eşdizimlilik sergilemeye izin vermemektedir. “Yuva, boşluk, ölüm” gibi çağrışımsal alanları olumlu ya da olumsuz olan sözcüklerle yine belirli uçta bir çağrışımsal alanı olan sıfatlar mantıksal önermeler kuramamaktadır.

Çalışmada boyut sıfatları yakınanlamlılık ve karşıtanlamlılık açılarından ele alınmıştır. Yakınanlamlılık kapsamında yüksek/uzun ve alçak/kısa sıfatlarının anlam tercihi görünümüleri kontrol edildiğinde düzanlamsal düzeyde ulam içi birçok ögenin ilk bakışta uyum sağladığı görölmektedir. Eşdizimsel ögeler uzanım açısından ele alındığında birbirinden çok farklı görünümlele karşılaşılmıştır: uzun ve yüksek sıfatları ortak ögelerle kullanılsa da yatay ve dikey doğrultu açısından farklı gönderimlere sahiptir. Her iki sıfat da “masa, koridor, duvar” ögeleriyle eşdizimlilik gösterse de uzanım açısından görünümlele birbirinden farklılaşmaktadır. Öte yandan bazı durumlarda ise sıfatların birbirinden çok farklı ulamları tercih ettiği gözlemlenmektedir. Yüksek sıfatı ile bina, apartman, gökdelen gibi cansız-yer kapsamındaki varlıklar kullanılırken uzun sıfatıyla boy, bedeni, adam gibi canlı-insan kapsamındaki varlıklarla tercih edilmektedir. Değişmeceli anlam açısından bakıldığında yüksek/uzun ve alçak/kısa sıfatlarına ilişkin hiçbir ulam ve ögenin değiştirim testinden geçemediği gözlemlenmektedir.

Boyut sıfatları karşıtanlamlılık açısından ele alındığında düzanlamsal açıdan tam bir karşıtlık sergilemesine rağmen yüksek/alçak sıfatlarının değişmeceli anlam düzeylerinde tek bir tanım dışında kabul edilebilir bir uyuma sahip olmadığı gözlemlenmektedir. Değişmeceli anlam kapsamında yüksek sıfatı “doz, fiyat, kalite” gibi NİCELİKSEL İFADELER ya da FİNANSAL ALANLAR ulamlarının ögeleriyle karşıtanlamlılık bağıntısını *alçak* değil *düşük* sıfatıyla kurabilmektedir. Öte yandan alçak sıfatının değişmeceli anlam kullanımları kontrol edildiğinde “adam, herif, kapıcı” gibi İNSAN ulamını tercih ettiği

gözlemlenmektedir. Uzun ve kısa sıfatlarının ise hem düzenlam hem de değişmeceli anlam düzeylerinde uyum sağladığı görülmektedir.

Sonuç olarak Türkçede yakınanlamlılık ve karşıtanlamlılık kavramları ele alındığında yalnızca düzenlamsal düzeyde değil aynı zamanda değişmeceli anlam düzeylerinde de dizgesel betimlemeler yapılması gerektiği söylenebilir. Yakınanlamlılık ve karşıtanlamlılık ilişkilerinin düzenlamda büyük oranda kurulmasına rağmen değişmeceli anlamlarda farklı eğilimler olması, söz konusu anlamsal ilişkilerin yeniden değerlendirilmesini gerekli hale getirmektedir.

Kaynaklar

- Aksan, D. (2004). *Anlambilim*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, Y., Aksan, M., Koltuksuz, A., Sezer, T., Mersinli, Ü., Demirhan, U. U., Yılmaz, H., Atasoy, G., Öz, S., Yıldız, İ. ve Kurtoğlu, Ö. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). Calzolari, N., Choukri, K., Declerck, T., Doğan, M. U., Maegaard, B., Miriani, J., Odijk, J. ve Piperidis, S. (Yay. haz.) içinde, *Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*. İstanbul, Türkiye. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>
- Akşehirli, S. (2017). Eş-kullanım varsayımına göre Türkçede kurallı karşıt anlamlılık. Makaroğlu, B., Bekar, İ. P. ve Arıca-Akkök, E. (Yay. haz.) içinde, *30. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri* (s. 289-296). Ankara: Dilbilim Derneği Yayınları.
- Cruse, A. (2000). *Meaning in language: An introduction to semantics and pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Cruse, A. (2006). *A glossary of semantics and pragmatics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Erkuş, A. (2009). *Davranış bilimleri için bilimsel araştırma süreci*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Glesne, C. (2013). *Nitel araştırmaya giriş*. (Çev. A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Goldberg, A. (2000). Verbs, constructions, and semantic frames. Hovav, M. R., Doron, E. ve Sichel, I. (Yay. haz.) içinde, *Lexical semantics, syntax, and event structure* (s. 39-58). Oxford: Oxford University Press.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Justeson, J. S. ve Katz, S. M. (1991). Co-occurrences of antonymous adjectives and their contexts. *Computational Linguistics* 17, 1–19.
- Murphy, M. L. (2010). *Lexical meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (1991). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Saeed, J. (2003). *Semantics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Walter, C. G. ve Miller, G. A. (1989). Contexts of Antonymous Adjectives. *Applied Psycholinguistics*, 10(3), 357-375.